

Research Paper

Semiotic analysis of gender representation in national mourning following the Minab School tragedy: A case study of Fars News Agency

Mohammad Taghi Karami¹, Shima Farzadmanesh^{2*}

Received: May. 23, 2026; Accepted: Sep. 5, 2026

ABSTRACT

This study undertakes a socio-semiotic analysis of the visual representation of the military attack on the “Shajareh Tayebah Minab” school as circulated in Iran’s official media, with a particular focus on the Fars News Agency. Its primary objective is to elucidate how a catastrophe is discursively transformed into national mourning through visual codes and the gendering of loss. Conceptually, the study is grounded in Afsaneh Najmabadi’s notion of the “gendered homeland” and Judith Butler’s concept of “grievability.” Empirically, the data are interpreted through a qualitative approach, drawing on van Leeuwen’s social semiotics as an analytical technique. The findings are articulated around three interrelated themes: 1. the gendering of the national body; 2. selective grievability and the amplification of loss through gender; and 3. a parallel narrative—an absent body and the modulation of gendered mourning. The analysis demonstrates that, by foregrounding the girl’s body, feminized signs, and memorial objects, the media turns “girlhood” into the central signifier of wounded innocence and the injured homeland. Moreover, through a hierarchical regime of visibility, certain lives are rendered more grievable than others. Yet this representational order is neither fully homogeneous nor hermetically closed. The mediated narrative of Makan Nasiri—one of the male students for whom, according to media accounts, no bodily trace had been recovered at the time of burial—generates a parallel and disruptive storyline in relation to the dominant template of girl-centered mourning.

Keywords: social semiotics, visual representation, national mourning, Minab School, gender

1. Professor of Women's Studies, Social Sciences Department, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

✉ karami@atu.ac.ir

2. Ph.D in Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

✉ shfarzadmanesh@gmail.com

* Corresponding Author

INTRODUCTION

The visual representation of collective trauma is not a neutral process of documenting suffering. Media images participate in determining whose lives become visible, whose deaths acquire emotional significance, and which forms of loss are incorporated into collective memory. This issue becomes particularly important in the representation of wartime violence against children, where gender may operate as a significant symbolic resource through which innocence, vulnerability, national belonging, and collective loss are articulated. The present study examines the visual representation of the military attack on Shajareh Tayebah School in Minab, Iran, focusing on the coverage of the tragedy by the Fars News Agency. Although the victims included students of both genders, as well as teachers, parents, and other adults, the visual coverage examined in this study displays a marked concentration on girls, female-coded objects, and feminized representations of innocence and loss. This discrepancy between the demographic composition of the victims and their mediated visibility raises an important question concerning the gendered organization of national mourning. Rather than treating images as transparent reflections of the tragedy, this study approaches them as socially organized signifying practices through which particular bodies, objects, and forms of suffering are rendered more visible and emotionally resonant than others. Drawing on Afsaneh Najmabadi's theorization of the gendered relationship between woman, honor, and homeland in modern Iran, together with Judith Butler's concept of grievability, the study investigates how girlhood becomes symbolically connected to the wounded homeland and how this connection contributes to the formation of a gendered hierarchy of mourning.

The study aims to explain how gender is visually represented in the construction of national mourning following the Minab school tragedy. More specifically, it asks how visual codes transform the figure of the girl student from an individual victim into a symbolic signifier of innocence, vulnerability, and an injured homeland, and how this process affects the public visibility and grievability of different victims. The study further seeks to identify whether the dominant gendered pattern of mourning is entirely homogeneous or whether alternative narratives emerge that complicate or disrupt it. Accordingly, the central research question is: How do media representations, mediated through gender, rearticulate a multidimensional wartime catastrophe as a gendered symbolic narrative of national mourning?

METHODOLOGY

The study adopts a qualitative research design and employs social semiotics as its principal analytical approach. The empirical field consists of visual materials published by Fars News Agency concerning the Minab school attack from 10 Esfand 1404 (1 March 2026), the day following the attack, through 31 Tir 1405 (22 July

2026). Fars News Agency was selected as the case because of its position within Iran's official media environment and the wider circulation of its reporting in the broader media field. Using the hashtag "Minab" as the principal retrieval term, 72 images related to the tragedy were identified during the five-month period. All 72 images were initially subjected to a gender-oriented descriptive content analysis. Of these, 55 images, representing 76% of the visual corpus, foregrounded girls or predominantly female-coded signs and were therefore selected for detailed semiotic analysis.

The selected images were analyzed through the three dimensions of social semiotics associated with Kress and van Leeuwen: representational, interactive, and compositional meanings. Observable features included shot type, social distance, camera angle, gaze, center-margin organization, visual salience, bodily representation, clothing, facial features, school-related objects, and other gendered visual signs. The analysis proceeded in three stages: identification and coding of observable visual features; grouping recurrent codes into broader semantic categories such as innocence, vulnerability, individualization, and collective loss; and interpretation of these categories in relation to the concepts of the gendered homeland and grievability. Particular attention was given not to isolated signs but to the articulation and repetition of multiple signs within the overall visual composition. The analysis therefore examined how images organize relations among bodies, objects, textual elements, and symbolic references to produce particular meanings of loss and national belonging.

FINDINGS

The findings reveal three interrelated patterns. First, the national is gendered through the recurrent association of girlhood with innocence, vulnerability, purity, and the wounded homeland. Female students are not represented merely as victims of a military attack; their bodies, faces, school uniforms, white head coverings, pink backpacks, and other feminized signs are repeatedly organized into visual configurations that transform girlhood into a condensed symbol of injured innocence and collective loss. In several images, religious motifs, heavenly settings, light, angels, and references to the homeland further connect the girl's body to sacred and national meanings. Through this symbolic articulation, mourning for individual victims is expanded into mourning for a violated collective entity.

Second, the images reveal a selective distribution of visibility and emotional attention. The girl student becomes a privileged object of empathy through the combination of childlike bodily representation, feminized objects, visual prominence, repetition, and emotionally charged compositions. Pink backpacks, empty seats, damaged classrooms, school uniforms, and other objects operate as material substitutes for absent bodies and transform physical absence into

Iranian Cultural Research

Abstract

emotionally accessible signs of loss. Other visual constructions aestheticize and ritualize death, presenting groups of girls in ordered, luminous, or heavenly settings rather than emphasizing the violence and material destruction of the attack. In this process, gender does not merely characterize the victims; it functions as an affective mechanism through which suffering is intensified, softened, ritualized, and made publicly legible. The findings therefore suggest a hierarchical organization of grievability in which certain victims acquire greater visual and emotional prominence than others.

Third, the dominant girl-centered configuration is complicated by a parallel narrative surrounding Makan Nasiri, a male student whose body, according to media accounts, was not recovered at the time of burial. His later media representation, including the discovery of a single shoe associated with him, introduces a different semiotic structure of mourning. Whereas the dominant visual narrative relies heavily on the presence of recognizable female bodies, faces, school clothing, and feminized objects, the narrative surrounding Makan is organized around bodily absence and material traces. The surviving shoe becomes a sign through which an absent body is made perceptible and the incompleteness of mourning is rendered visible. This narrative does not replace the dominant gendered pattern but creates a limited disruption within it, shifting the emotional focus from the visible girl's body to the absent male body and from embodied innocence to material absence and unfinished loss.

CONCLUSION

The study concludes that national mourning in the mediated representation of the Minab school tragedy is not produced simply through the scale of the catastrophe or the number of victims. Rather, it is shaped through processes of visual selection, framing, repetition, salience, and symbolic association that organize how victims become visible and emotionally meaningful. Within the analyzed corpus, girlhood functions as a central signifier through which innocence, vulnerability, future loss, and the wounded homeland are condensed into a single visual configuration. This finding connects Najmabadi's account of the gendered symbolic relationship between women and the homeland with Butler's argument that grievability is socially and politically structured rather than equally distributed across all lives.

At the same time, the case of Makan Nasiri demonstrates that this representational order is neither completely uniform nor closed. His absent body and the material trace represented by a single shoe generate a different mode of mourning and expose the limits of a visual economy centered predominantly on the girl's body. The findings should nevertheless be understood as specific to the selected corpus and to Fars News Agency during the defined period, rather than as evidence of a uniform pattern across all Iranian media. The study consequently highlights the importance of examining

gender, visibility, and semiotic organization together when analyzing the transformation of wartime loss into national mourning.

NOVELTY

The study contributes to the literature by bringing together three analytical domains that have generally been examined separately: gendered representations of the homeland, the politics of grievability, and the visual semiotics of wartime mourning. Previous Persian-language studies have extensively examined the symbolic relationship between woman, mother, home, and homeland in literary and cultural texts, while international scholarship has addressed the gendered construction of nationalism, mediated suffering, and the unequal recognition of lives as grievable. The present study extends these discussions into the specific context of a contemporary national mourning event and examines how gender operates through concrete visual practices rather than solely through literary metaphor or discursive representation. Its distinctive contribution lies in showing how the figure of the girl student can become a central visual mediator between individual death and collective national loss, while the parallel narrative of an absent male body reveals points of disruption within this gendered symbolic order. In doing so, the study conceptualizes national mourning as a semiotic and gendered process of organizing visibility, affect, and collective memory.

Iranian Cultural Research

Abstract

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest regarding this research.

Funding

This research received no financial support from governmental, private, or non-profit organizations.

AI Use Statement

The authors declare that no artificial intelligence tools were used in the preparation of this manuscript.

BIBLIOGRAPHY

- Akbari, S., Jazai, M., & Najafzadeh, M. (2019). Semiotics of place identity in Palestine: The symbolic triangle of homeland, home, and woman in resistance poetry. *Journal of Sacred Defense Literature, Shahed University*, 3(5), 15-28. [In Persian]
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. Verso.
- Butler, J. (2009). *Frames of war: When is life grievable?* Verso.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed experience: Trauma, narrative, and history*. Johns Hopkins University Press.
- Chouliarakis, L. (2006). *The spectatorship of suffering*. Sage.
- Gharaei, M., Hamidian, S., & Tahmasbi, F. (2023). Discourse analysis of the identity of warrior women in the *Shahnameh* based on Fairclough's theory (case study: Gordafarid and Gordiyeh). *Stylistics of Persian Poetry and Prose (Bahar-e Adab)*, 16(4), 49-66. [In Persian]
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). Routledge.
- LaCapra, D. (2001). *Writing history, writing trauma*. Johns Hopkins University Press.
- Machin, D., & Mayr, A. (2012). *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction* (2nd ed.). Sage.
- McClintock, A. (1993). Family feuds: Gender, nationalism and the family. *Feminist Review*, 44, 61-80.
- Molla-Ebrahimi, E., Narimani, Z., & Ghanbari, N. (2011). A symbolic view of women in contemporary Palestinian poetry. *Women in Culture and Art*, 3(1), 95-113. [In Persian]
- Najmabadi, A. (2017). *Zanān-e Sibīlū va Mardān-e Bī-Rīsh: Negarānī-hā-ye Jensīyātī dar Modernīte-ye Īrānī* [Women with mustaches and men without beards: Gender anxieties in Iranian modernity] (A. Kamel & I. Vaqef, Trans.). Tehran, Iran: Tisa Publications. [In Persian]
- Najmabadi, A. (2025). *Cherā Shod Mahv Az Yād-e To Nāmam* [Why Did My Name Fade from Your Memory?] (S. Karimi, Trans.). Tehran, Iran: Bidgol Publications.
- Rezaei, M., & Fadaei, M. (2025). A comparative study of the concept of "motherland" in the cinema of Andrei Tarkovsky and Bahram Beyzaie: A case study of the films *Mirror* and *Bashu, the Little Stranger*. *Scientific Journal of Comparative Studies of Art*, 15(30), 17-33. [In Persian]
- Rouzbehani, T., Azizi, N., & Moniri, H. (2020). Analysis of the mother archetype (motherland) in the novel *Missing Soluch*. *Echo of Women in History*, 1, 28-38. [In Persian]
- Thomson, J. (2020). Gender and nationalism. *Nationalities Papers*, 48(1), 3-11.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender & nation*. Sage.

مقاله پژوهشی

تحلیل نشانه‌شناختی بازنمایی جنسیت در سوگ ملی فاجعه مدرسه میناب: مطالعه موردی خبرگزاری فارس

محمدتقی کرمی^۱، شیما فرزادمنش^{*۲}

دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۲؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۴

چکیده

این پژوهش به تحلیل نشانه‌شناختی بازنمایی بصری حمله نظامی به مدرسه «شجره طیبه میناب» در خبرگزاری فارس، به‌عنوان یکی از رسانه‌های رسمی ایران، می‌پردازد. هدف اصلی، تبیین چگونگی تبدیل یک فاجعه به سوگی ملی از خلال رمزگان بصری و فقدان جنسیت‌یافته است. چارچوب مفهومی پژوهش بر ایده «وطن جنسیت‌یافته» در اندیشه افسانه نجم‌آبادی و مفهوم «سوگ‌پذیری» در نظریه جودیت باتلر استوار است. پژوهش با رویکرد کیفی و بهره‌گیری از تکنیک نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون‌لیوون انجام شده و داده‌های آن را بازنمایی‌های بصری مرتبط با این حمله در خبرگزاری فارس تشکیل می‌دهند. یافته‌ها در سه مضمون «جنسیت‌یافته شدن امر ملی»، «سوگ‌پذیری گزینشی و عاطفی‌سازی به میانجی جنسیت» و «روایت موازی؛ بدن غایب و تعدیل سوگ جنسیت‌یافته» مفصل‌بندی شده‌اند. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که رسانه با برجسته‌سازی بدن دخترانه، نشانه‌های زنانه و اشیای یادمانی، دخترانگی را به دال مرکزی معصومیت جریحه‌دار و وطن آسیب‌دیده بدل می‌کند. همچنین، از طریق سلسله‌مراتب رؤیت‌پذیری، برخی جان‌ها بیش از دیگران سوگ‌پذیر می‌شوند. با این حال، این نظم بازنمایانه یک‌دست و بسته نیست؛ روایت فقدان ماکان نصیری، یکی از دانش‌آموزان پسر که بنا بر روایت‌های رسانه‌ای، نشانی از بدن او هنگام خاکسپاری به دست نیامد، روایتی موازی و اخلاط‌گر در برابر الگوی مسلط سوگ دخترانه پدید می‌آورد. فهم سوگ عمومی در بستر رسانه مستلزم توجه هم‌زمان به جنسیت، نشانه‌شناسی اجتماعی، سیاست رؤیت‌پذیری و منطق حذف و اخلاط است. از این منظر، تحلیل بازنمایی‌های رسانه‌ای به فهم چگونگی شکل‌گیری سلسله‌مراتب سوگ‌پذیری و نقش جنسیت در صورت‌بندی امر ملی و عاطفه عمومی کمک می‌کند.

کلیدواژه‌ها: نشانه‌شناسی اجتماعی، بازنمایی بصری، سوگ ملی، مدرسه میناب، جنسیت

۱. استاد گروه مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

✉ karami@atu.ac.ir

۲. دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

✉ shfarzadmanesh@gmail.com

* نویسنده مسئول

۱. مقدمه و بیان مسئله

حمله موشکی ایالات متحده به مدرسه «شجره طیبه» در شهرستان میناب استان هرمزگان در تاریخ ۹ اسفند ۱۴۰۴ (مصادف با ۲۸ فوریه ۲۰۲۶) که به عنوان نخستین روز آغاز جنگ ایران و آمریکا ثبت شد، از منظر تلفات انسانی و ابعاد عاطفی، یکی از بحرانی ترین مقاطع تروماهای ملی در تاریخ معاصر ایران را رقم زد. در این رخداد، اصابت موشک در دو مرحله به مدرسه منجر به شهادت ۱۲۰ دانش آموز و تعدادی از کادر آموزشی و بزرگسالان شد. فارغ از ابعاد نظامی و ضدانسانی این فاجعه، بررسی نحوه انعکاس و بازتولید رسانه ای این فاجعه، دارای دلالت های ضمنی و پنهان گزینشی در سیاست های زبانی سوگواری ملی است.

مسئله محوری این پژوهش، ناهمخوانی و شکاف آشکار میان «واقعیت آماری و جمعیتی قربانیان» با «بازنمایی رسانه ای و نشانه شناختی» آنان در فضای عمومی است. در بازخوانی این فاجعه، گزارش های رسمی و اسناد میدانی حاکی از آن است که بخش عمده و اکثریت مطلق شهدای این فاجعه را دانش آموزان پسر (۷۳ نفر پسر در برابر ۴۷ دختر) تشکیل می دادند و به غیر از ۱۲۰ دانش آموز و یک جنین شش ماهه، ۳۵ بزرگسال (۲۶ معلم، ۷ نفر از والدین دانش آموزان، یک راننده سرویس مدرسه، یک تکنیسین داروخانه از درمانگاه مجاور) نیز در میان شهدا قرار داشتند؛ با این حال، الگوهای زبانی، استعاره های رسانه ای و بازنمایی بصری پوشش اخبار و مناسک سوگ، به شکلی مستمر و نظام مند حول محور «سوژه دخترانه» و نمادهای مرتبط با آن (نظیر کیف های صورتی، معصومیت دخترانه و چهره های دختران) سامان یافته است. اینچنین گزینش گری رسانه ای، سوگ خصوصی و محلی را از طریق رمزگذاری های جنسیتی به یک سوگ ملی فراگیر پیوند می زند.

اهمیت و ضرورت این پژوهش از چند جهت قابل تبیین است. نخست آن که این مطالعه با تمرکز بر بازنمایی بصری فاجعه مدرسه شجره طیبه میناب در رسانه های رسمی، به یکی از ابعاد کمتر کاویده شده فاجعه های اجتماعی می پردازد: چگونگی

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۰۰

دوره ۱۹، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۵

پایه ۷۵

جنسیت یافته شدن سوگ از خلال تصویر. در اینجا مسئله فقط ثبت رسانه‌ای یک رخداد تراژیک نیست، بلکه بررسی این فرایند است که چگونه انتخاب و برجسته‌سازی برخی تصاویر، به‌ویژه تصاویر مربوط به چهره‌ها و بدن‌های دختران، سوگ را در قالبی جنسیتی سازمان می‌دهد و آن را به تجربه‌ای عاطفی، اخلاقی و جمعی بدل می‌سازد.

دوم، ضرورت این پژوهش به نقش محوری بازنمایی بصری در تولید معنا و حافظه جمعی باز می‌گردد. تصاویر خبری نه صرفاً بازتاب‌دهنده واقعیت، بلکه سازنده شیوه‌های دیدن، احساس کردن و به‌یادسپردن هستند. رسانه‌های رسمی از طریق انتخاب، حذف، برجسته‌سازی و تکرار برخی تصاویر، مرزهای رؤیت‌پذیری فاجعه را تعیین می‌کنند و به این ترتیب در شکل‌دادن به سلسله‌مراتب عاطفی قربانیان مشارکت دارند. از این منظر، تحلیل نشانه‌شناختی تصاویر میناب می‌تواند نشان دهد که چگونه برخی بدن‌ها و چهره‌ها بیش از دیگران در کانون سوگ عمومی قرار می‌گیرند و چگونه بازنمایی بصری در تولید سوگ‌پذیری گزینشی دخیل می‌شود.

هدف این پژوهش، تبیین چگونگی بازنمایی بصری جنسیت در فرایند شکل‌گیری سوگ ملی ناشی از فاجعه مدرسه شجره طویه میناب، از طریق تحلیل نشانه‌شناختی تصاویر منتشرشده در رسانه‌های رسمی است. این پژوهش بر آن است تا نشان دهد چگونه رمزگان بصری، دختر/بدن دخترانه را به دال مرکزی فقدان و نمادی از وطن آسیب‌دیده تبدیل می‌کنند. بر همین اساس پرسش اصلی این پژوهش آن است که چگونه بازنمایی‌های رسانه‌ای، با میانجی‌گری مقوله جنسیت، یک واقعه جنگی چندبعدی را به سود یک روایت نمادین جنسیتی از سوگ ملی بازنویسی و مفصل‌بندی کرده‌اند؟

۲. پیشینه تحقیق

در مطالعات فارسی‌زبان، پیوند میان زن، مادر، خانه و وطن، عمدتاً در بستر تحلیل‌های ادبی، نشانه‌شناختی و هویت‌پژوهانه بررسی شده است. مرور این آثار نشان می‌دهد که زنانگی در بسیاری از متون فرهنگی و ادبی، نه صرفاً به‌مثابه یک هویت زیستی یا

اجتماعی، بلکه به عنوان ظرفی نمادین برای صورت‌بندی مفاهیمی چون سرزمین، تعلق، فقدان، رنج و انسجام جمعی بازنمایی می‌شود. «وطن» در این مطالعات بارها از خلال استعاره‌های زنانه و مادری فهم شده است؛ استعاره‌هایی که به سرزمین چهره‌ای عاطفی، آسیب‌پذیر، مقدس و در عین حال نیازمند پاسداری می‌بخشند.

یکی از صریح‌ترین نمونه‌های این رویکرد را می‌توان در پژوهشی که عابدی (۱۳۸۶) تحت عنوان «خانواده و تأثیر آن در شکل‌گیری اتحاد ملی، نقش زن به مثابه استعاره ملت‌ساز و وحدت‌بخش» انجام داده، مشاهده کرد. این مقاله با پیوند زدن خانواده، ملت و دولت، بر آن است که خانواده از بنیان‌های مهم ملت‌سازی است و زن در این میان، به عنوان عنصر نمادساز، پیوند میان مادری، خویشاوندی، ملیت و انسجام جمعی را برقرار می‌کند. نویسنده با تأکید بر استعاره‌هایی چون «مام وطن» و «سرزمین مادری» نشان می‌دهد که زبان سیاسی و فرهنگی در فرایند ملت‌سازی، بارها از الگوهای خویشاوندی و مادری برای طبیعی‌سازی وحدت ملی بهره می‌گیرد.

در سطحی ادبی‌تر، در مطالعه‌ای که ملاابراهیمی و دیگران (۱۳۹۰) با عنوان «نگاه نمادین به زن در شعر معاصر فلسطین» انجام داده‌اند، محققان نشان می‌دهند که در شرایط اشغال، سرکوب و مقاومت، زن به یکی از اصلی‌ترین رمزان‌های بیان وطن بدل می‌شود. این پژوهش با بررسی شعر معاصر فلسطین، به‌ویژه آثار شاعرانی چون فدوی طوقان و ابوسلمی، توضیح می‌دهد که چگونه وطن اشغال‌شده در زبان شعر، گاه به صورت «مادر» و گاه به صورت «محبوبِ دربند» بازنمایی می‌شود. در اینجا، زن نه فقط محمل زیبایی‌شناسی، بلکه رسانه‌ای برای انتقال درد جمعی، برانگیختن حس ایثار و احیای عاطفه مقاومت است.

در امتداد همین مسیر، پژوهش اکبری و دیگران (۱۳۹۸) تحت عنوان «نشانه‌شناسی هویت مکانی در سرزمین فلسطین: مثلث نمادین وطن، خانه و زن در شعر مقاومت» یک گام روش‌مندتر به سوی تحلیل نشانه‌شناختی برمی‌دارد و نسبت هم‌پوشان سه دال «وطن»، «خانه» و «زن» را بررسی می‌کند. نویسندگان این مقاله استدلال می‌کنند که

هویت مکانی در شعر مقاومت، نه از طریق اشاره مستقیم به جغرافیا، بلکه از خلال شبکه‌ای از نشانه‌ها و عواطف ساخته می‌شود که در آن زن و خانه، دو صورت فشرده و ملموس وطن‌اند. در این چارچوب، «زن» به مثابه حامل عاطفه، پناه، زایش، مراقبت و استمرار، به رمزگان فهم «وطن» تبدیل می‌شود و «خانه» نیز به منزله صورت فشرده تعلق و فقدان، این دلالت را تشدید می‌کند.

در حوزه روایت و ادبیات داستانی نیز پژوهش «تحلیل کهن‌الگوی مادر (مام وطن) در رمان جای خالی سلوچ» به گونه‌ای مستقیم‌تر بر نسبت میان مادری و وطن انگشت می‌گذارد. در این مقاله روزبهانی و دیگران (۱۳۹۹) با تمرکز بر شخصیت «مرگان» در رمان دولت‌آبادی، نشان می‌دهند که مادر در این اثر صرفاً یک شخصیت خانوادگی نیست، بلکه صورتی کهن‌الگویی و نمادین می‌یابد که با مفاهیمی چون رنج، بقا، ایثار، خدمت، حرمت و تقدس پیوند می‌خورد. نویسندگان استدلال می‌کنند که مرگان، در مقام مادری که بار فرسایش اجتماعی و تاریخی را بر تن خود حمل می‌کند، می‌تواند تداعی‌گر «مام وطن» باشد؛ وطنی که هم مولد و پناه‌بخش است و هم مورد بی‌مهری و فرسودگی قرار گرفته است. همچنین در حوزه مطالعات گفتمانی هویت زنان، قرایی و همکاران (۱۴۰۲) با بهره‌گیری از نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، شخصیت‌های گردآفرید و گردیده را در شاهنامه از منظر چگونگی شکل‌گیری هویت آنان بررسی کرده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بازنمایی این زنان صرفاً بر ویژگی‌های فردی یا نقش جنگاوری آنان استوار نیست، بلکه در پیوند با مجموعه‌ای از مؤلفه‌های هویتی، از جمله «نقش زنان در داستان»، تعریف «خود و دیگری»، سنت‌ها و میراث و نیز کهن‌الگوها شکل می‌گیرد. به‌ویژه، تحلیل تقابل «خودی/بیگانه» در روایت این دو شخصیت نشان می‌دهد که جایگاه زن در متن حماسی می‌تواند در فرایند صورت‌بندی هویت جمعی و مرزبندی‌های هویتی نقش داشته باشد.

در حوزه سینما نیز مفهوم «مام وطن» به‌عنوان الگویی برای پیوند میان زنانگی، حافظه جمعی و هویت ملی مورد توجه قرار گرفته است. رضائی و فدائی در پژوهشی با

عنوان «بررسی تطبیقی مفهوم «ماد وطن» در سینمای آندری تارکوفسکی و بهرام بیضایی: مطالعه موردی فیلم آینه و باشو، غریبه‌ای کوچک»، با مقایسه دو اثر سینمایی، نشان می‌دهند که شخصیت مادر چگونه می‌تواند فراتر از نقش خانوادگی خود، حامل دلالت‌هایی درباره وطن، گذشته تاریخی و هویت جمعی باشد. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که محوریت شخصیت مادر، عاطفه کودک، حضور غایب پدر، نمادپردازی و ارجاع به گذشته تاریخی، در هر دو فیلم در شکل‌دهی به مفهوم «ماد وطن» نقش دارند.

این آثار به‌خوبی نشان داده‌اند که چگونه زنانگی می‌تواند به دال مرکزی بازنمایی وطن بدل شود؛ اما در عین حال، یک خلأ مهم در این ادبیات باقی مانده است: هنوز کمتر پژوهشی به‌طور مستقیم به این پرسش پرداخته که در یک سوگ ملی، چگونه از خلال بازنمایی بصری و نشانه‌های تصویری در صورت‌بندی‌های رسانه‌ای، زنانگی در مقام چهره اصلی وطن برجسته می‌شود، حتی زمانی که واقعیت آماری قربانیان با این صورت‌بندی همخوان نیست. بنابراین، مقاله حاضر با تمرکز بر سازوکارهای نشانه‌شناختی بازنمایی زنانگی به مثابه وطن، می‌کوشد شکاف میان این پیشینه تجربی و تحلیل سوگ ملی معاصر را پر کند.

همچنین ادبیات بین‌المللی در حوزه جنسیت، تروما و رسانه نشان می‌دهد که بازنمایی قربانیان فاجعه امری خنثی نیست، بلکه از خلال فرایندهای گفتمانی و نشانه‌شناختی ساخته می‌شود. در این رویکرد، زبان و تصویر فقط واقعیت را منعکس نمی‌کنند، بلکه تعیین می‌کنند چه کسی در مرکز همدردی عمومی قرار گیرد، کدام فقدان به مثابه سوگ ملی فهم شود و چه بدنی بتواند نماینده کل فاجعه گردد.

در مطالعات جنسیت و ملت، یووال-دیویس (۱۹۹۷) نشان می‌دهند که زنان در گفتمان‌های ملی غالباً به‌منزله حاملان هویت، فرهنگ و تداوم جمعی بازنمایی می‌شوند و وطن نیز اغلب در قالب استعاره‌های مادری فهم می‌شود. مک‌کلینتاک (۱۹۹۳) نیز با تأکید بر پیوند ناسیونالیسم و الگوی خانواده، توضیح می‌دهد که زن در تخیل ملی

معمولاً در مقام مادر، حافظ سنت و نماد شرافت جمعی قرار می‌گیرد. همچنین کندیوتی (۱۹۹۱) نشان می‌دهد که بدن و نقش اجتماعی زنان به مرزهای فرهنگی ملت پیوند می‌خورد. بر این اساس، برجسته‌شدن زنانگی در سوگ‌های ملی را می‌توان بخشی از منطق نمادینی دانست که از طریق آن، وطن در قالب بدن زنانه و آسیب‌پذیر قابل تصور و قابل سوگواری می‌شود.

در حوزه تحلیل گفتمان انتقادی و نشانه‌شناسی اجتماعی، ماشین و میر (۲۰۱۲) نشان داده‌اند که رسانه‌ها از طریق انتخاب واژگان، نحو، تصویر، قاب‌بندی و برجسته‌سازی نشانه‌ها، معنا و عاطفه را سازمان می‌دهند. در این چارچوب، یک فاجعه ممکن است نه از طریق کلیت قربانیان، بلکه از خلال یک چهره، یک شیء یا یک نشانه جنسیتی در حافظه جمعی تثبیت شود. بنابراین، اگر در بازنمایی یک فاجعه، نشانه‌های دخترانه یا مادرانه بیش از سایر عناصر برجسته شوند، این امر صرفاً بازتاب واقعیت نیست، بلکه بخشی از سازوکار گفتمانی تولید همدردی و تمرکز عاطفی است.

در مطالعات تروما نیز کاروث (۱۹۹۶) و لاکاپرا (۲۰۰۱) نشان داده‌اند که فاجعه از طریق روایت و حافظه جمعی بازسازی می‌شود و برای تثبیت در آگاهی عمومی، معمولاً به نشانه‌های فشرده و عاطفه‌برانگیز متکی است. چوولیاراکی (۲۰۰۶) نیز نشان می‌دهد که رسانه‌ها رنج را به تجربه‌ای اخلاقی برای مخاطب تبدیل می‌کنند و از این راه، نحوه همدردی عمومی را هدایت می‌کنند. در نتیجه، بدن زنانه یا کودکان می‌تواند به حامل نمادین تروما و حافظه جمعی بدل شود؛ زیرا هم‌زمان معانی معصومیت، آسیب‌پذیری، آینده‌ازدست‌رفته و فقدان ملی را در خود متراکم می‌کند.

با تکیه بر این پیوند مفهومی، تامسون (۲۰۲۰) با مرور ادبیات جنسیت و ناسیونالیسم نشان می‌دهد که ملی‌گرایی پدیده‌ای عمیقاً جنسیت‌یافته است و فهم ملت و تعلق ملی را نمی‌توان مستقل از جنسیت بررسی کرد. او تأکید می‌کند که زنان و مردان نه صرفاً به‌عنوان اعضای برابر یک اجتماع ملی، بلکه در چارچوب نقش‌ها، انتظارات و تصاویر خاصی در تخیل ملی جای می‌گیرند و این مسئله در تقاطع جنسیت با

مؤلفه‌هایی همچون قومیت، نژاد، مهاجرت و سیاست‌های معاصر آشکار می‌شود. این مطالعه جنسیت را از یک ویژگی فردی فراتر برده و آن را بخشی از سازوکار تولید معنای «ملت» و «تعلق جمعی» در نظر می‌گیرد.

با کنار هم قرار دادن این مطالعات، می‌توان گفت که در بخش قابل توجهی از ادبیات فارسی زبان، «زن» و «مادر» از سطح یک شخصیت یا هویت فردی فراتر رفته و به واسطه‌ای برای بازنمایی «وطن»، «خانه»، «تعلق» و «فقدان» تبدیل شده‌اند. با این حال، نحوه صورت‌بندی این پیوند در مطالعات مختلف یکسان نیست. در برخی پژوهش‌ها، مانند آثار عابدی (۱۳۸۶)، ملاابراهیمی و دیگران (۱۳۹۰) و اکبری و دیگران (۱۳۹۸)، زنانگی عمدتاً از خلال استعاره و شبکه نمادین زن، مادر، خانه و سرزمین به مفهوم وطن پیوند می‌خورد؛ درحالی که در مطالعات روزبهرانی و دیگران (۱۳۹۹) و رضائی و فدائی (۱۴۰۴)، این پیوند بیشتر در قالب شخصیت مادر، رنج، بقا، حافظه تاریخی و عاطفه کودک صورت‌بندی می‌شود. در مقابل، مطالعه قرایبی و همکاران (۱۴۰۲) با ورود به سطح گفتمانی، نشان می‌دهد که هویت زنانه در متون ادبی از پیش تعیین شده نیست، بلکه در نسبت با موقعیت روایی، تقابل «خود/دیگری»، سنت، میراث و ساختارهای قدرت شکل می‌گیرد. همین نکته در مطالعات بین‌المللی نیز قابل پیگیری است؛ به گونه‌ای که تامسون (۲۰۲۰) جنسیت را یکی از سازوکارهای بنیادین صورت‌بندی تعلق ملی می‌داند. با این حال، تفاوت اساسی میان این پیشینه و مسئله پژوهش حاضر در بستر مطالعه است. بیشتر مطالعات فارسی زبان، این رابطه را در متون ادبی، سینمایی یا روایت‌های فرهنگی بررسی کرده‌اند و مطالعات بین‌المللی نیز عمدتاً بر چگونگی جنسیت‌یافتگی هویت ملی و سازوکارهای بازنمایی آن تمرکز دارند؛ درحالی که در پژوهش حاضر، مسئله در موقعیتی متفاوت یعنی «سوک ملی ناشی از جنگ و حمله نظامی دشمن» و در بستر رسانه خبری بررسی می‌شود.

از این منظر، می‌توان میان دو سطح در ادبیات پیشین تمایز گذاشت: سطح نخست، «زن به مثابه نماد فرهنگی وطن» است که در مطالعات ادبی و هنری برجسته شده و

سطح دوم، «زنانگی به مثابه سازوکار تولید هویت و تعلق جمعی» است که در مطالعات گفتمانی و نظری پررنگ تر شده است. پژوهش حاضر در نقطه اتصال این دو سطح قرار می گیرد و می کوشد بررسی کند که این منطق نمادین چگونه در یک موقعیت رسانه ای و عاطفی خاص، یعنی بازنمایی سوگ ملی، فعال می شود. به بیان دیگر، نوآوری پژوهش حاضر صرفاً در مطالعه یک مورد جدید نیست، بلکه در انتقال بحث «زن/وطن» از سطح استعاره و بازنمایی فرهنگی به سطح سازوکارهای نشانه شناختی تولید سوگ در سطح ملی است؛ جایی که جنسیت، امر ملی، تصویر و هویت جمعی در یک فرایند واحد به یکدیگر پیوند می خورند.

از این رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل نشانه شناختی بازنمایی جنسیت در سوگ ملی فاجعه مدرسه شجره طویه میناب، می کوشد این خلأ را پر کند و نشان دهد که زنانگی چگونه در فرایند سوگواری ملی، به قالب ممتاز بازنمایی فقدان، معصومیت، آسیب پذیری و وطن مندی تبدیل می شود.

همچنین این پژوهش برای تحلیل بازنمایی جنسیت در سوگ ملی فاجعه مدرسه شجره طویه میناب، بر دو محور نظری اصلی استوار است: نخست، ایده «وطن جنسیت یافته» با اتکا به خوانش افسانه نجم آبادی از پیوند تاریخی میان زن، ناموس و وطن در ایران معاصر؛ و دوم، مفهوم «سوگ پذیری»^۱ و سوگواری عمومی در آرای جودیت باتلر^۲. ترکیب این دو رویکرد امکان آن را فراهم می کند که از یک سو، منطق نمادین جنسیتی شدن فقدان در گفتمان ملی فهم شود و از سوی دیگر، سازوکارهای برجسته شدن برخی جانها و برخی بدنها در سوگ عمومی توضیح داده شود.

نخستین پایه این چارچوب، نظریه «وطن جنسیت یافته» است. نجم آبادی (۱۴۰۴) نشان می دهد که در تاریخ معاصر ایران، مفاهیم زن، ناموس و وطن در پیوندی عمیق و ساختاری با یکدیگر صورت بندی شده اند. در این منطق، وطن فقط یک قلمرو

1. Grievability

2. Butler

جغرافیایی یا سیاسی نیست، بلکه در ساحت بدنی آسیب‌پذیر، قابل حفاظت و نیازمند صیانت تصور می‌شود؛ بدنی که اغلب از خلال رمزگان زنانه فهم می‌شود. از این منظر، زن نه فقط یک فاعل اجتماعی، بلکه دالی نمادین برای شرف جمعی، مرز اخلاقی جامعه و بازنمایی عاطفی ملت است. در نتیجه، هرجا گفتمان عمومی یا رسانه‌ای، فقدان زنان و دختران را با شدت بیشتری به سوگ ملی پیوند می‌زند، نمی‌توان این امر را صرفاً یک انتخاب عاطفی یا اتفاقی دانست، بلکه باید آن را در امتداد همان سنت معنایی تحلیل کرد که در آن وطن، امر ملی و زنانگی به‌طور تاریخی درهم‌تنیده شده‌اند. برای درک این فرایند، نظریه نجم‌آبادی را می‌توان در قالب مجموعه‌ای از کدهای بصری در تصاویر منتشر شده و در بستر موقعیتی تفسیر کرد. مجموع کدهای بصری که ارجاع به این مفهوم دارند، شامل نوع و سبک پوشش، مقنعه یا روسری، رنگ و ترکیب رنگی تصویر، وضعیت و حالت بدن، ژست و جهت نگاه، نوع قاب‌بندی و میزان نزدیکی تصویر به چهره یا بدن، جایگاه سوژه در نسبت با سایر افراد، حضور نشانه‌های مدرسه و خانواده و نیز نحوه قرار گرفتن تصویر در کنار تیترو متن خبری هستند. برای مثال، مقنعه یا پوشش مدرسه به‌تنهایی معادل «ناموس وطن» نیست؛ اما اگر در کنار چهره معصوم، حالت سوگوارانه، نشانه‌های مدرسه، واژگان عاطفی مربوط به شهادت دسته جمعی در حمله نظامی دشمن و قاب‌بندی برجسته‌کننده ترکیب شوند، شبکه‌ای از معانی مربوط به معصومیت، آینده از دست‌رفته و امر ملی ایجاد می‌شود که می‌توان آن را به‌عنوان بخشی از رمزگان «دختر/ناموس/وطن» تحلیل کرد. به همین ترتیب، رنگ صورتی نیز فی‌نفسه معنای «وطن» یا «ناموس» ندارد، بلکه در صورتی اهمیت تحلیلی پیدا می‌کند که در بافت فرهنگی و در ترکیب با سایر نشانه‌ها (زنانگی، کودکی، جنگ) معصومیت یا فقدان را برجسته سازد. بنابراین، واحد تحلیل در این پژوهش یک نشانه منفرد نیست، بلکه همنشینی و رابطه میان مجموعه‌ای از نشانه‌های بصری و زبانی است.

بر این اساس، مفهوم «ناموس وطن» در تحلیل حاضر از طریق یک زنجیره تفسیری عملیاتی می‌شود: نشانه بصری، رمزگان جنسیتی/فرهنگی، تداعی‌کننده معصومیت،

آسیب‌پذیری، حفاظت یا شرافت، پیوند با تعلق جمعی و وطن. برای نمونه، تصویر یک دختر دانش‌آموز با پوشش مدرسه، در صورتی که با فقدان به واسطه حمله نظامی دشمن همراه شود، می‌تواند در سطح معنای ضمنی از یک فرد مشخص فراتر رفته و به نمایندگی از نسلی، خانواده یا بخشی از پیکره نمادین ملت برسد. در چنین حالتی، «دختر» صرفاً موضوع تصویر نیست، بلکه می‌تواند به واسطه رمزگان فرهنگی زنانه و ملی، در جایگاه موجودیتی قرار گیرد که فقدان او به عنوان آسیب به کلیت جمعی تجربه می‌شود. بنابراین، مفهوم «وطن جنسیت‌یافته» در این پژوهش نه با یک نشانه منفرد، بلکه از طریق الگوی تکرارشونده بازنمایی، ترکیب نشانه‌ها و نسبت میان تصویر و متن خبری شناسایی خواهد شد. کاربست این نظریه در پژوهش حاضر آن است که روشن می‌سازد هرگونه برجسته‌سازی زبانی یا تصویری دختران دانش‌آموز، تنها بازتاب یک واقعیت عینی نیست، بلکه بخشی از فرایند تبدیل فاجعه به روایتی ملی و عاطفی است. بنابراین، نظریه نجم‌آبادی به این پژوهش کمک می‌کند تا نشان دهد جنسیت چگونه به میانجی اصلی نمادپردازی فقدان در سوگ ملی تبدیل می‌شود.

دومین پایه چارچوب مفهومی، نظریه سوگواری عمومی و سوگ‌پذیری در اندیشه جویدیت باتلر است. باتلر (۲۰۰۴) در زندگی شکننده استدلال می‌کند که همه جان‌ها به یک اندازه در فضای عمومی «سوگ‌پذیر» نیستند؛ یعنی همه مرگ‌ها به یکسان دیده، روایت و سوگواری نمی‌شوند. از نظر او، سوگواری امری صرفاً عاطفی یا فردی نیست، بلکه به‌طور عمیق در چارچوب‌های سیاسی، رسانه‌ای و گفتمانی سازمان می‌یابد. این چارچوب‌ها تعیین می‌کنند کدام زندگی‌ها ارزش عمومی سوگ داشتن پیدا کنند، کدام مرگ‌ها واجد چهره و روایت شوند و کدام فقدان‌ها در سطح آمار، حاشیه یا سکوت باقی بمانند. در نتیجه، سوگ عمومی همیشه نوعی توزیع نابرابر رؤیت‌پذیری، همدردی و ارزش انسانی را در خود حمل می‌کند.

مفهوم «سوگ‌پذیری» در اندیشه باتلر (۲۰۰۴) را می‌توان بر پایه تمایز میان «زندگی قابل سوگواری» و «زندگی‌ای که در چارچوب‌های عمومی به عنوان فقدان معنادار شناخته

نمی‌شود» فهم کرد. مسئله اصلی در اینجا صرفاً شدت عاطفه پس از مرگ نیست، بلکه این است که چه سازوکارهایی یک زندگی را از پیش در موقعیتی قرار می‌دهند که فقدان آن برای دیگران قابل رؤیت، قابل درک و شایسته سوگواری تلقی شود. از این منظر، زندگی پیش از آن‌که موضوع سوگ قرار گیرد، درون شبکه‌ای از هنجارها و چارچوب‌های فرهنگی و سیاسی تعریف می‌شود؛ برخی زندگی‌ها به‌عنوان زندگی‌های ارزشمند، آشنا و متعلق به «ما» بازشناخته می‌شوند و در نتیجه، فقدان آنها امکان بیشتری برای تبدیل شدن به یک امر عمومی و جمعی پیدا می‌کند. بنابراین، سوگ‌پذیری نزد باتلر را باید نه صرفاً ویژگی خود فرد متوفی، بلکه محصول فرایندهای اجتماعی به‌رسمیت‌شناختن، قاب‌بندی و بازنمایی زندگی و مرگ دانست. از این منظر، رسانه نقشی فراتر از انتقال یک خبر درباره مرگ ایفا می‌کند. انتخاب اینکه چه کسی با چهره خود دیده شود، چه کسی نام داشته باشد، چه تصویری در جایگاه اصلی خبر قرار گیرد، چه کسی در تیتراژ یا متن با ویژگی‌های شخصی و عاطفی توصیف شود و چه کسی صرفاً در قالب یک عدد یا آمار ظاهر شود، همگی می‌توانند در تولید درجات متفاوتی از رؤیت‌پذیری و سوگ‌پذیری مؤثر باشند.

در سطح تصویری، مفهوم سوگ‌پذیری از طریق شاخص‌هایی همچون میزان رؤیت‌پذیری چهره قربانی، اندازه و جایگاه تصویر در صفحه، استفاده از تصویر فردی در برابر تصاویر جمعی، تکرار یک چهره در چند خبر، وضوح و کیفیت تصویر، فاصله و نوع قاب‌بندی، حضور نشانه‌های هویتی مانند لباس مدرسه یا وسایل شخصی، نمایش رابطه فرد با خانواده یا دیگران و همراهی تصویر با واژگان عاطفی و شخصی‌کننده قابل بررسی است. برای مثال، قرار گرفتن تصویر یک قربانی در اندازه بزرگ و در جایگاه اصلی خبر، همراه با ذکر نام، سن، ویژگی‌های فردی و رابطه خانوادگی، سطحی از شخصی‌سازی و رؤیت‌پذیری ایجاد می‌کند که با ذکر همان قربانی صرفاً در قالب بخشی از آمار تلفات متفاوت است.

پیوند این نظریه با مسئله جنسیت زمانی اهمیت پیدا می‌کند که مشخص شود آیا این سازوکارهای رؤیت‌پذیری و شخصی‌سازی برای بدن‌های زنانه و مردانه به یک شکل

عمل می‌کنند یا خیر. اگر در بازنمایی رسانه‌ای، دختران با چهره‌های نزدیک‌تر، تصاویر بزرگ‌تر، توصیف‌های عاطفی‌تر، ارجاع بیشتر به خانواده، کودکی، معصومیت یا آینده از دست رفته و تکرار بصری بیشتری همراه شوند، می‌توان این الگور را در چارچوب باتلر به‌عنوان نوعی توزیع جنسیت‌یافته سوگ‌پذیری و رؤیت‌پذیری بررسی کرد.

اهمیت این نظریه برای مقاله حاضر در آن است که به پژوهشگر امکان می‌دهد شکاف میان «واقعیت آماری قربانیان» و «منطق نمادین بازنمایی» را توضیح دهد. از همین رو، بازنمایی گسترده‌تر سوژه‌های زنانه یا دخترانه را می‌توان نه صرفاً یک انتخاب احساسی، بلکه بخشی از نظم گفتمانی سوگواری دانست که برخی جان‌ها را بیش از دیگران سزاوار دیده‌شدن، همدردی و نمادشدن می‌سازد.

در نهایت می‌توان گفت، دو محور نظری پژوهش در سطح تحلیل از یکدیگر جدا نیستند، بلکه دو مرحله از یک فرایند را توضیح می‌دهند. نظریه نجم‌آبادی (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که چرا زنانگی می‌تواند ظرفیت نمادین ویژه‌ای برای نمایندگی وطن، شرافت، معصومیت و تعلق جمعی داشته باشد؛ درحالی که نظریه سوگ‌پذیری باتلر توضیح می‌دهد که چگونه سازوکارهای رسانه‌ای می‌توانند برخی از این بدن‌ها و زندگی‌ها را بیشتر در معرض رؤیت، همدردی و سوگواری عمومی قرار دهند. بنابراین، در تحلیل نهایی، بازنمایی جنسیت‌یافته می‌تواند زمینه فعال‌شدن رمزگان‌هایی چون زن/دختر، مادر، معصومیت، حفاظت و وطن را فراهم کند. حضور این رمزگان‌ها در کنار برجسته‌سازی بصری و روایی سوژه، باعث می‌شود فقدان از سطح یک تجربه فردی فراتر رود و سوژه در معرض رؤیت و همدردی بیشتری قرار گیرد. به این ترتیب، فقدان یک فرد می‌تواند در سطحی فراتر از زندگی شخصی او بازنمایی شده و به‌عنوان فقدان جمعی و ملی معنا پیدا کند.

۳. روش

پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و با استفاده از تکنیک نشانه‌شناختی تصاویر انجام شده است. انتخاب این روش از آن روست که مسئله اصلی پژوهش نه تحلیل متون

رسانه‌ای، بلکه مطالعه چگونگی بر ساخته شدن سوگ جنسیت یافته و مفصل بندی آن با امر ملی از خلال بازنمایی بصری فاجعه مدرسه شجره طیبه میناب در رسانه‌های رسمی (مطالعه موردی خبرگزاری فارس) است. در این چارچوب، تصاویر خبری نه بازتابی خنثی از واقعیت، بلکه صورت بندی‌هایی دلالت مند تلقی می شوند که از طریق انتخاب سوژه، قاب بندی، برجسته سازی، زاویه دید، فاصله، نحوه نمایش بدن و چهره و سازمان دهی عناصر در تصویر، در تولید معنا مشارکت می کنند.

میدان داده‌های پژوهش شامل تمام تصاویر منتشر شده در خبرگزاری فارس درباره حمله نظامی به مدرسه شجره طیبه میناب از روز بعد از فاجعه ۱۰ اسفند ۱۴۰۴ تا پنج ماه پس از آن، ۳۱ تیر ماه ۱۴۰۵ هستند. از فردای بمباران مدرسه شجره طیبه به مدت بیش از یک ماه، اینترنت بین الملل در ایران مسدود بود و طی ۵۰ روز بیشترین و دسته اول ترین محتوا در رابطه با جنگ صرفاً در رسانه‌های رسمی منتشر شده است. در میان رسانه‌های رسمی، خبرگزاری فارس رسانه‌ای رسمی و دارای مرجعیت حاکمیتی است و آنچه از یک فاجعه ملی منتشر کرده، در بسیاری از رسانه‌های دیگر بازتاب داشته و مورد استفاده قرار گرفته است. از این جهت این خبرگزاری به عنوان میدان اصلی مطالعه مورد پژوهش قرار گرفت.

در راستای گردآوری داده‌های تحلیل، طی پنج ماه پس از حمله نظامی، با جست و جوی هشتگ «میناب» که جامع ترین واژه مرتبط با تمام مفاهیم همبسته با حمله نظامی به مدرسه شجره طیبه میناب و شهادت دانش آموزان است، تعداد ۷۲ تصویر منتشر شده که بر اساس نمونه گیری هدفمند، ناظر به مسئله تحقیق تمامی این تصاویر وارد میدان تحقیق شدند. در گام اول تصاویر از منظر جنسیتی تحلیل محتوای کمی شدند و در گام دوم تصاویری که بیشترین فراوانی را از منظر بازنمایی جنسیتی داشتند (تصاویر دختران با فراوانی ۷۶ درصد)، وارد فرایند پژوهش شدند. در این مرحله، تمام این تصاویر (۵۵ تصویر) مورد مطالعه قرار گرفتند و در سه سطح با اتکا به رویکرد نشانه شناسی اجتماعی کرس و ون لیوون^۱ (۲۰۰۶) کدگذاری و سنخ شناسی شدند.

1. Kress & van Leeuwen

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، چارچوب نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون‌لیوون (۲۰۰۶) در سه سطح بازنمودی، تعاملی و ترکیبی، متناسب با مسئله پژوهش عملیاتی شد. به این منظور، تلاش شد مفاهیم نظری مطرح‌شده در چارچوب نشانه‌شناختی به ویژگی‌های عینی و قابل مشاهده در تصاویر تبدیل شوند تا امکان تحلیل منظم و مقایسه‌پذیر تصاویر فراهم شود. در سطح بازنمودی، توجه اصلی به این موضوع بود که با توجه به موضوع خبر و متن گزارش، چه سوژه‌هایی در تصویر حضور دارند، چگونه بدن و چهره آنان نمایش داده می‌شود و چه عناصر انسانی یا غیرانسانی در بازنمایی فاجعه برجسته می‌شوند. در سطح تعاملی، نحوه شکل‌گیری رابطه میان سوژه تصویرشده و مخاطب مورد توجه قرار گرفت؛ از این رو، نوع نما، فاصله اجتماعی، زاویه دید و جهت نگاه به‌عنوان مؤلفه‌هایی در نظر گرفته شدند که می‌توانند میزان نزدیکی، فاصله، آسیب‌پذیری یا مشارکت عاطفی مخاطب را تحت تأثیر قرار دهند. در سطح ترکیبی نیز سازمان‌دهی عناصر در قاب، از جمله جایگاه سوژه، مرکزیت یا حاشیه‌بودن، اندازه و برجستگی بصری، وضوح و نسبت میان سوژه انسانی و عناصر پیرامونی بررسی شد تا مشخص شود چه عناصری در ساختار کلی تصویر اولویت بیشتری پیدا کرده‌اند.

بنابراین، هدف از عملیاتی‌سازی چارچوب، صرفاً توصیف عناصر بصری موجود در تصاویر نبود، بلکه مشخص کردن این موضوع بود که هریک از این عناصر، در ارتباط با سایر اجزای تصویر، چگونه در ساخت معنای جنسیت‌یافته از سوگ مشارکت می‌کنند. به این ترتیب، در مرحله نخست مشاهده و ثبت ویژگی‌های بصری، در مرحله دوم دسته‌بندی و مقایسه الگوهای تکرارشونده و در مرحله نهایی تفسیر معنایی آن‌ها در ارتباط با مفاهیم «وطن جنسیت‌یافته» و «سوگ‌پذیری» انجام گرفت. این فرایند امکان می‌دهد که فاصله میان «آنچه در تصویر دیده می‌شود» و «معنایی که از سازمان‌یافتگی این عناصر در کلیت تصویر استخراج می‌شود» روشن باشد و تفسیر نهایی بر مبنای مجموعه‌ای از نشانه‌های قابل مشاهده و الگوهای تکرارشونده در داده‌ها صورت گیرد.

جدول زیر چارچوب عملیاتی تحلیل تصاویر را نشان می‌دهد و مشخص می‌کند که هر مؤلفه بر اساس چه ویژگی قابل مشاهده‌ای در تصویر بررسی شده است:

جدول ۱. چارچوب عملیاتی تحلیل تصاویر بر اساس نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون‌لیون (۲۰۰۶)

مؤلفه تحلیل	شاخص قابل مشاهده در تصویر	پرسش مربوطه
نوع نما	نمای نزدیک، متوسط یا دور	سوژه با چه میزان نزدیکی به مخاطب نمایش داده شده است؟
زاویه دید	هم‌سطح، بالا به پایین یا پایین به بالا	جایگاه مخاطب نسبت به سوژه چگونه سازمان‌دهی شده است؟
فاصله اجتماعی	فاصله نزدیک، متوسط یا دور	چه میزان فاصله میان مخاطب و سوژه ایجاد شده است؟
جهت نگاه	نگاه مستقیم به دوربین یا نگاه به خارج از قاب	رابطه میان سوژه و مخاطب چگونه شکل گرفته است؟
مرکز/حاشیه	قرارگیری سوژه در مرکز یا پیرامون قاب	کدام عناصر در سازمان تصویری اولویت بیشتری دارند؟
برجستگی بصری	اندازه، وضوح، جایگاه و تمایز سوژه	کدام عنصر بیش از سایر عناصر مورد توجه قرار می‌گیرد؟
نشانه‌های جنسیتی	پوشش، چهره، بدن و عناصر مرتبط با دانش‌آموزی دختران	جنسیت سوژه از طریق چه نشانه‌هایی بازنمایی می‌شود؟

فرایند تحلیل در سه گام انجام شد؛ ابتدا ویژگی‌های قابل مشاهده هر تصویر ثبت و کدگذاری شد؛ سپس کدهای مشابه در قالب مقوله‌های معنایی مانند آسیب‌پذیری، معصومیت، فردیت‌یافتگی یا جمعی‌بودن فقدان دسته‌بندی شدند؛ و در مرحله نهایی، ارتباط این مقوله‌ها با چارچوب نظری پژوهش بررسی شد. بنابراین، تفسیر تصاویر بر اساس یک نشانه منفرد صورت نگرفت، بلکه با توجه به ترکیب و تکرار مجموعه‌ای از نشانه‌ها در تصاویر انجام شد. بنابراین، مبنای تفسیر صرفاً توصیف عناصر دیداری نیست، بلکه نشان‌دادن کارکرد معنایی آن‌ها در جنسیت‌یافته کردن سوگ و پیوند زدن آن با امر ملی است. از این منظر، اگر چهره دختران، بدن‌های آسیب‌پذیر، پوشش دانش‌آموزی، یا اشیای وابسته به زیست دخترانه در مرکز قاب گزارش خبری مربوط به حمله نظامی به مدرسه میناب قرار گیرند، این عناصر نه فقط اجزای تصویری، بلکه

نشانه‌هایی تلقی می‌شوند که در یک مفصل‌بندی مفهومی، قربانی را از سطح یک فرد مشخص به دالی برای فقدان جمعی، معصومیت جریحه‌دار شده و وطن مورد تعرض ارتقا می‌دهند. بنابراین، تفسیر نهایی بر پایه کارکرد نشانه‌های بصری در کلیت نظام بازنمایی صورت می‌گیرد.

برای نشان دادن نحوه گذار از مشاهده تصویری به تفسیر، در بخش یافته‌ها نمونه‌هایی از تصاویر منتخب ارائه و ویژگی‌های بصری برجسته هر تصویر، مقوله معنایی مرتبط و نحوه ارتباط آن با چارچوب نظری پژوهش تشریح شده است. همچنین واحد تحلیل در این پژوهش هر تصویر مستقل خبری است که در پوشش رسمی خبرگزاری فارس طی این ۵ ماه با هشتگ میناب منتشر شده است.

۵. یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد تمرکز تصویری بر دختران و دلالت‌هایی چون معصومیت و لطافت صرفاً یک انتخاب زیبایی‌شناختی یا خبری نیست، بلکه سازوکاری است که از خلال آن بدن دخترانه به حامل معنایی فراتر از خود بدل می‌شود. در این فرایند، دختر/زن نه فقط به‌عنوان قربانی یک فاجعه، بلکه به‌مثابه استعاره‌ای بصری از وطن آسیب‌دیده، معصوم مورد تعرض و سوژه شایسته سوگ ملی بازساخته می‌شود. از همین رو، این پژوهش به فهم چگونگی مفصل‌بندی زن‌بودگی و دخترانگی با تخیل ملی و عاطفه جمعی یاری می‌رساند. علاوه بر این، یافته‌ها نشان می‌دهد که بازنمایی بصری فاجعه میناب صرفاً بازتاب‌اندوه اجتماعی نیست، بلکه خود در ساختن صورت‌بندی خاصی از اندوه دخالت دارد؛ صورت‌بندی‌ای که در آن دختر/زن به دال مرکزی فقدان، معصومیت و وطن جریحه‌دار شده تبدیل می‌شود و از خلال همین فرایند، سوگ جمعی صورتی جنسیت‌یافته و ملی به خود می‌گیرد.

از میان ۷۲ تصویری که حول میناب طی کمتر از ۵ ماه از زمان وقوع حمله نظامی، در خبرگزاری فارس منتشر شده بود، ۷۶ درصد دارای چهره و نشانه‌های دخترانه (یا با

اکثریت دخترانه) و ۲۱ درصد با چهره یا نشانه‌های پسرانه (یا با اکثریت پسرانه) و ۳ درصد به صورت متوازن هستند. لذا تمام ۵۵ تصویری که مبتنی بر چهره و نشانه‌های دخترانه منتشر شده‌اند، مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته و در قالب مضامین ذیل مفصل‌بندی شده‌اند.

لازم به ذکر است تصاویر ارائه‌شده در بخش یافته‌ها، نمونه‌هایی نماینده از الگوها و مؤلفه‌های تکرارشونده در مجموعه تصاویر مورد تحلیل هستند؛ به این معنا که تصاویر مشابه یا برخورداری از عناصر بصری و معنایی مشترک در موارد متعدد وجود داشته‌اند، اما برای پرهیز از تکرار و با هدف ارائه نمونه‌های شاخص‌تر، تصاویر منتخب براساس میزان نمایندگی و قابلیت آن‌ها در آشکارکردن الگوهای بازنمایی موردنظر انتخاب شده‌اند. همچنین، هر تصویر لزوماً به یک مضمون واحد اختصاص ندارد؛ بلکه از آنجا که عناصر و نشانه‌های بصری در تصاویر با یکدیگر هم‌نشین شده و هم‌زمان چند مفهوم را فعال می‌کنند، یک تصویر می‌تواند در شکل‌گیری و توضیح بیش از یک مضمون نقش داشته باشد. بنابراین، مضامین استخراج‌شده نه بر اساس انطباق یک‌به‌یک با تصاویر منفرد، بلکه بر پایه تکرار، هم‌نشینی و ترکیب مجموعه‌ای از مؤلفه‌های بصری و معنایی در کل تصاویر مورد تحلیل شکل گرفته‌اند. با توجه به آنچه گفته شد، در ادامه سه مضمون نهایی استخراج‌شده از یافته‌ها که در قالب جنسیت‌یافته شدن امر ملی، سوگ‌پذیری گزینشی و عاطفی‌سازی به میانجی جنسیت، روایت موازی؛ بدن غایب و تعدیل سوگ جنسیت‌یافته سازماندهی شده‌اند، تشریح می‌شوند.

۵-۱. جنسیت‌یافته شدن امر ملی

نخستین الگوی برجسته در بازنمایی رسانه‌ای فاجعه میناب، پیوند خوردن بدن دخترانه با دلالت‌های ملی است. در این بازنمایی‌ها، دختران قربانی صرفاً به عنوان دانش‌آموزان درگیر در یک فاجعه معرفی نمی‌شوند، بلکه به تدریج به نشانه‌هایی از معصومیت، پاکی، بی‌پناهی و در سطحی گسترده‌تر، به تمثیلی از «وطن آسیب‌دیده» تبدیل می‌شوند. به این معنا، رسانه از خلال برجسته‌سازی دخترانگی، فقدان را نه فقط

به صورت یک رخداد انسانی، بلکه به صورت زخمی بر پیکر جمعی ملت صورت‌بندی می‌کند. در ادامه ۴ نمونه از تصاویری که حول جنسیت‌یافته شدن امر ملی سنخ‌شناسی شده‌اند، ارائه و تفسیر شده‌اند.

تصویر ۱. مجموعه تصاویر جنسیت‌یافته‌شدن امر ملی

بازنمایی معصومیت جنسیتی: این تصاویر (از جمله فیگورهای دانش‌آموزان در کنار چهره‌های رسمی و فرشتگان مدرسه‌ای)، دخترانگی را از یک متغیر سنی/جنسیتی ساده به نشانه معصومیت جریحه‌دار ارتقا می‌دهند. استفاده از کدهای بصری نظیر مقنعه‌های سفید درخشان، لباس‌های متحدالشکل و تکرار سازمان‌یافته چهره‌ها، بدن دخترانه را از فردیت زیستی تهی کرده و به یک پیکر آیینی بدل می‌سازد. از منظر تحلیل کرس و ون‌لیوون، برجستگی^۱ بالای این چهره‌ها در میان تیرگی فاجعه، این بدن‌ها را به

1. Saliency

نقطه کانونی همدردی تبدیل می‌کند. به تعبیر باتلر رسانه با انتخاب و بازنمایی گزینشی این چهره‌ها، آن‌ها را به جان‌هایی سوگ‌پذیرتر تبدیل کرده و از این طریق، سلسله‌مراتبی از اندوه را شکل می‌دهد که در آن سایر ابعاد فاجعه (مرگ پسران دانش‌آموزان و بزرگسالان) به حاشیه رانده می‌شوند.

بصری‌سازی فقدان به میانجی اشیا: رسانه با تکیه بر معنای ترکیبی، غیاب بدن‌های فیزیکی را با حضور اشیا جبران می‌کند. تحلیل تصاویر حاوی کوله‌پشتی‌های صورتی، صندلی‌های خالی و کلاس‌های ویران‌شده نشان داد که اشیا در اینجا نه به‌عنوان اشیا مصرفی، بلکه به‌عنوان دال‌های فشرده عمل می‌کنند. چیدمان افقی و تکرارشونده این اشیا، فقدان را ملموس و قابل درک می‌سازد. در تصاویر کلاس ویران‌شده، قرار گرفتن شمع‌ها و پارچه‌های سفید بر روی نیمکت‌ها، نوعی زنجیره نشانه‌ای را شاهدیم که کلاس درس را از یک مکان آموزشی به یک مکان آیینی و مقدس تبدیل می‌کند. این اشیا، فقدان را از سطح انتزاعی به سطح تجربه حسی و ملی ارتقا می‌دهند و تروما را به حافظه بصری جمعی پیوند می‌زنند.

الهیاتی‌سازی سوگ: تحلیل این تصاویر (شامل کلاس‌های بهشتی و فرشتگان مدرسه‌ای) نشان می‌دهد رسانه برای عبور از ترومای مادی مرگ، به الهیاتی‌سازی بصری روی می‌آورد. در این تصاویر، ترکیب کدهای مذهبی (بال‌های فرشته، نور، ابرها) با کدهای ملی (الفبای فارسی، نوشته‌های «وطن») نشان‌دهنده یک فرآیند پیچیده است: تقدیس بدن دخترانه به مثابه وطن.

در این تصاویر، وطن نه یک مفهوم سیاسی خشک، بلکه یک مادر آسیب‌دیده یا دختر معصوم بازنمایی می‌شود. نوشتار عبارت «درس امروز: وطن» بر روی تخته‌سیاه در کلاس‌های بهشتی، به تعبیر نجم‌آبادی برانگیزاننده احساسات ملی‌گرایانه به میانجی یک تراژدی جنسیتی است؛ در واقع محافظت از وطن با محافظت از این دختران فرشته‌گون، معادل‌سازی شده است. این تصاویر با استفاده از زاویه دید غیرمستقیم و نورپردازی‌های خیره‌کننده، مخاطب را به موضع تعبد و تسلیم در برابر فاجعه سوق می‌دهند.

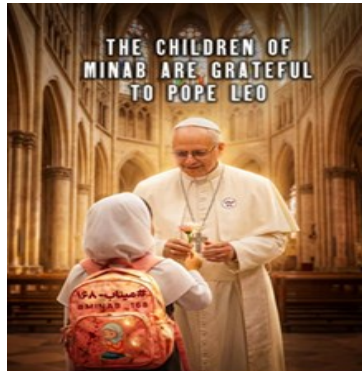

از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی، سازمان‌دهی عناصر در قاب، از جمله جایگاه سوژه، برجستگی، اندازه، فاصله و روابط ترکیبی میان عناصر بصری، صرفاً جنبه زیبایی‌شناختی ندارد، بلکه در شکل‌دادن به مسیر خوانش و تولید معنای اجتماعی تصویر نقش ایفا می‌کند (کرس و ون‌لیوون، ۲۰۰۶). این همسویی میان «جنسیت»، «نشانه‌شناسی اجتماعی» و «سیاستِ رؤیت‌پذیری»، فاجعه را به بخشی از «خاطره ملی» تبدیل کرده است که در آن، زن بودن و دختر بودن، دال‌های مرکزی مفصل‌بندی عاطفه عمومی هستند که دلالت بر بی‌گناهی، آینده، معصومیت و عاطفه ملی به هم گره می‌خورند. در نهایت محدود کردن سوگ بر دختران این فاجعه، تنها سوگ بر چند قربانی نیست، بلکه سوگ بر چیزی است که رسانه آن را به مثابه وطن جریحه‌دار شده برمی‌سازد. این امر را می‌توان در چارچوب مفهوم «سوگ‌پذیری» باتلر فهم کرد؛ جایی که نحوه قاب‌بندی و بازنمایی یک فقدان، در میزان رؤیت‌پذیری و قرارگرفتن آن در مدار سوگ عمومی اهمیت می‌یابد (باتلر، ۲۰۰۹). بدین ترتیب، عاطفه عمومی نه حول فاجعه به طور کلی، بلکه حول صورت خاصی از فاجعه سازمان می‌یابد: فاجعه‌ای که بدن دخترانه در مرکز آن قرار گرفته است.

۵-۲. سوگ‌پذیری گزینشی و عاطفی‌سازی به میانجی جنسیت

دومین مضمون اصلی، نحوه شکل‌گیری سوگ‌پذیری گزینشی در زبان رسانه است؛ یعنی سازوکاری که از خلال آن، برخی قربانیان بیش از دیگران در مدار رؤیت‌پذیری، همدردی و روایت‌پذیری قرار می‌گیرند. در این بازنمایی‌ها، تصویر فقط ابزار گزارش حادثه نیست، بلکه سازوکاری برای توزیع نابرابر عاطفه است. برخی تصاویر قربانیان خاصی را از سطح «خبر» بیرون می‌کشند و به کانون اندوه عمومی بدل می‌کنند، درحالی‌که دیگران ممکن است در حاشیه، در قالب اعداد، فهرست‌ها یا اشاره‌های گذرا باقی بمانند. در ادامه ۴ نمونه از تصاویری که حول سوگ‌پذیری گزینشی سنخ‌شناسی شده‌اند، ارائه و تفسیر شده‌اند.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۲۰

دوره ۱۹، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۵

پایه ۷۵

تصویر ۲. مجموعه تصاویر سوگ‌پذیری گزینشی و عاطفی سازی به میانجی جنسیت

تحلیل این مجموعه تصاویر نشان داد که بازنمایی بصری فاجعه میناب صرفاً بر اطلاع‌رسانی یا ثبت رخداد متکی نیست، بلکه از خلال سازمان‌دهی دقیق عناصر دیداری، نوعی اقتصاد عاطفی سوگ تولید می‌کند که در آن، همه قربانیان به یک اندازه رؤیت‌پذیر و سوگ‌پذیر نیستند. در این اقتصاد عاطفی، «دختر دانش‌آموز» به عنوان سوژه ممتاز همدلی برساخته می‌شود؛ سوژه‌ای که از طریق نشانه‌هایی چون مقنعه، کوله‌پشتی، رنگ صورتی، بدن کوچک، حرکت جمعی و معصومیت کودکانه به مرکز ثقل اندوه عمومی بدل می‌گردد. بر این اساس، تصاویر مورد بررسی نشان می‌دهند که

رسانه با تکیه بر رمزگان جنسیتی، نه فقط رنج را بازنمایی، بلکه آن را طبقه‌بندی، تشدید و از نظر عاطفی هدایت می‌کند. به تعبیر باتلر برخی جان‌ها از خلال قاب‌بندی رسانه‌ای، بیش از دیگران سزاوار سوگواری، همدردی و یادسپاری جمعی می‌شوند.

کودکانه‌سازی رنج؛ تبدیل دخترانگی به کانون معصومیت آسیب‌دیده: تصاویر با تأکید بر بدن‌های کوچک، لطیف و کودکانه، رنج را نه در قالب خشونت عریان، بلکه در صورت معصومیت آسیب‌دیده صورت‌بندی می‌کنند. تصویر دو دختر بال‌دار بر فراز ویرانه‌ها نشان می‌دهد که چگونه بازنمایی فاجعه از سطح مرگ و ویرانی به سطح ازدست‌رفتن پاکی و لطافت منتقل می‌شود. در این تصویر، دست‌های گره‌خورده، لباس‌های سفید، موهای رها و معلق بودن بدن‌ها در فضای نورانی، همگی به تقویت دلالت‌هایی چون بی‌گناهی، شکنندگی و رنج ناعادلانه کمک می‌کنند. بدین ترتیب، رسانه از رهگذر «دخترانه‌سازی معصومیت» نوعی شدت‌بخشی احساسی ایجاد می‌کند که قربانی را نه فقط کودک، بلکه دختر کودک بازمی‌نمایاند و همین تمایز است که ظرفیت همدردی تصویر را افزایش می‌دهد. در اینجا، جنسیت به یک دال عاطفی تبدیل می‌شود که رنج را نرم‌تر، پاک‌تر و در نتیجه سوگ‌پذیرتر می‌سازد.

جهانی‌سازی اندوه؛ ترجمه دخترانگی به زبان اخلاقی فراملی: تصاویر نشان می‌دهند که چگونه سوگ دخترانه از مرزهای محلی و ملی فراتر می‌رود و به زبانی جهانی برای مطالبه همدردی و مشروعیت اخلاقی ترجمه می‌شود. این امر در تصویر مجسمه آزادی فرورفته در گرداب کوله‌پشتی‌های صورتی و نیز در تصویر دیدار دختر دانش‌آموز با پاپ به وضوح دیده می‌شود. در تصویر نخست، بدن غایب قربانیان از طریق کوله‌پشتی‌های صورتی بازنمایی می‌شود؛ اشیایی که به سبب رنگ و فرم، حامل دلالت‌های روشن دخترانه‌اند. انباشت این اشیاء در کنار حضور یک نماد جهانی چون مجسمه آزادی، اندوه محلی را به زبان اخلاقی جهانی ترجمه می‌کند. یا قرار گرفتن دختر محجبه با کوله‌پشتی خون‌آلود در برابر پاپ، صحنه‌ای می‌آفریند که در آن دختر دانش‌آموز به سوژه قابل فهم در مقیاس بینا فرهنگی بدل می‌شود. در هر دو مورد، دخترانگی نقشی واسطه‌ای ایفا

می‌کند: این دخترانه بودن سوژه است که امکان انتقال رنج از سطح روایت داخلی به سطح افکار عمومی جهانی را فراهم می‌آورد. از منظر کرس و ون لیوون، برجستگی بصری رنگ صورتی، قامت کوچک کودک و قرارگیری او در نسبت با نمادهای بزرگ سیاسی و مذهبی، نوعی عدم تقارن عاطفی می‌سازد که در آن معصومیت آسیب‌دیده بر ساختارهای عظیم قدرت غلبه اخلاقی پیدا می‌کند. در نتیجه، جنسیت در این تصاویر نه فقط موضوع بازنمایی، بلکه مکانیسم ترجمه‌پذیری جهانی رنج است.

آیین مندر کردن اندوه: نظم بخشی بصری به مرگ جمعی: تصاویر به جای نمایش گسیختگی و آشوب فاجعه، آن را در قالب نظم آرام، تکرار شونده و آیینی بازآرایی می‌کنند. تصویر صف دختران در میان ابرها که به سوی درگشوده حرکت می‌کنند، نمونه بارز این الگوست. در این تصویر، حرکت جمعی، پوشش یکدست، رنگ‌های ملایم و مسیر روشن منتهی به در، همگی مرگ را از یک رخداد خشونت‌بار و ناگهانی به نوعی عبور منظم و معنابخش بدل می‌سازند. در این چارچوب، جنسیت نقش مهمی در نرم کردن و آیینی کردن مرگ دارد؛ زیرا بدن‌های دخترانه با دلالت‌های فرهنگی لطافت، آرامش و معصومیت، امکان می‌دهند که مرگ جمعی به شکلی کم‌تنش‌تر و در عین حال عاطفی‌تر مصرف شود. به بیان دیگر، رسانه با اتکا به نظم بخشی بدن‌های دخترانه، سوگ را از ساحت اعتراض و گسست به ساحت پذیرش و آیین منتقل می‌کند.

در مجموع، تحلیل این تصاویر نشان می‌دهد که بازنمایی بصری فاجعه میناب بر یک الگوی منسجم از توزیع نابرابر عاطفه استوار است. در این الگو، رسانه با سه سازوکار مکمل عمل می‌کند: نخست، از طریق کودکانه‌سازی رنج، بدن دخترانه را به برترین صورت معصومیت آسیب‌دیده تبدیل می‌کند؛ دوم، از طریق جهانی‌سازی اندوه، همین بدن یا اشیای وابسته به آن را به زبان اخلاقی فراملی ترجمه می‌کند؛ و سوم، با آیین مندر کردن مرگ، فقدان را در قالبی منظم، زیباشناختی و تحمل‌پذیر بازآرایی می‌نماید. نتیجه آن است که سوگ ملی نه بر پایه بازنمایی همسان همه قربانیان، بلکه بر اساس تمرکز گزینشی بر «دختر دانش‌آموز» به عنوان کانون عاطفه عمومی شکل

می‌گیرد. به تعبیر باتلر، این فرایند مصداقی از سوگ‌پذیری گزینشی و سلسله‌مراتبی است (باتلر، ۲۰۰۴)؛ یعنی وضعیتی که در آن، قاب رسانه‌ای تعیین می‌کند کدام جان‌ها بیش از دیگران در حافظه جمعی به رسمیت شناخته شوند. همچنین، از منظر نجم‌آبادی، این تأکید بر بدن دخترانه نشان می‌دهد که امر جمعی و ملی همچنان از خلال رمزگان جنسیتی فهم‌پذیر و عاطفی می‌شود (نجم‌آبادی، ۱۳۹۶). در واقع این تصاویر آشکار می‌سازند که در گفتمان بصری سوگ ملی، جنسیت نه یک مؤلفه فرعی، بلکه یکی از اصلی‌ترین سازوکارهای تولید همدردی، مشروعیت اخلاقی و سازمان‌دهی حافظه جمعی است.

۵-۳. روایت موازی؛ بدن غایب و تعدیل سوگ جنسیت‌یافته

۳۵ روز پس از حمله نظامی به مدرسه میناب و شهادت ۱۶۸ کودک و بزرگسال، با داستانی از فقدان مواجهیم که لازم است در قالب نوعی روایت موازی با آن مواجهه شد. در ۱۴ فروردین ماه ۱۴۰۵ خبری در خبرگزاری فارس منتشر شد که پس از جمع‌آوری اجساد و انجام آزمایش‌های مختلف، هیچ نشانه‌ای از بدن یکی از دانش‌آموزان پسر به نام ماکان نصیری پیدا نشده و مراسم خاکسپاری در حالی انجام شد که هیچ نشانه‌ای از ماکان باقی نمانده بود. این داستان که از قضا حول یکی از پسران دانش‌آموز ایجاد شد و در دو مقطع زمانی اواخر فروردین ماه و اواخر خردادماه با پیدا شدن لنگه کفشی در نقطه‌ای دورتر از محل حادثه و اعلام خبر اصابت موشک به بدن ماکان به شدت در فضای عمومی و رسانه‌ای ویرال شد، نوعی تعدیل‌کننده روایت یکدستی بود که از شدت بازنمایی تماماً دخترانه شهدای مدرسه میناب می‌کاست.

در سطح نشانه‌شناختی، تفاوت این روایت با الگوی غالب را می‌توان در نحوه بازنمایی فقدان مشاهده کرد. در تصاویر و روایت‌های مرتبط با ماکان نصیری، برخلاف بخش قابل‌توجهی از تصاویر دختران دانش‌آموز که بدن، چهره، پوشش مدرسه و نشانه‌های کودکانه در مرکز قاب قرار می‌گیرند، نشانه اصلی نه حضور بدن، بلکه غیاب آن است. لنگه کفش یافت‌شده، در این زمینه، به‌عنوان یک شیء باقی‌مانده، جای بدن

غایب را در فرایند بازنمایی می‌گیرد و از طریق رابطه میان «شیء حاضر» و «بدن غایب»، فقدان را قابل رؤیت می‌کند. از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی، اشیای حاضر در قاب می‌توانند فراتر از کارکرد مادی خود، در ساخت معنای اجتماعی تصویر مشارکت کنند و در نسبت با سایر عناصر بصری، روایت فقدان را شکل دهند (کرس و ون‌لیوون، ۲۰۰۶). بنابراین، اهمیت لنگه‌کفش صرفاً در تعلق آن به قربانی نیست، بلکه در این است که نشانه‌ای مادی از غیابی است که امکان نمایش مستقیم آن وجود ندارد. به این ترتیب، در این روایت، شیء باقی مانده نه صرفاً جایگزین بدن، بلکه واسطه‌ای برای قابل‌تصور کردن فقدانی است که از طریق چهره، بدن و حضور فیزیکی قربانی امکان بازنمایی ندارد؛ بنابراین، سازوکار عاطفی‌سازی نیز از «دیدن قربانی» به «تصور فقدان» منتقل می‌شود.

رخداد این تراژدی برای یکی از دانش‌آموزان پسر، فاجعه میناب را بعدی جدید بخشید و بر همین اساس روایت فقدان ماکان نصیری را می‌توان به منزله نوعی گسست در الگوی مسلط بازنمایی جنسیت‌یافته سوگ در فاجعه میناب تفسیر کرد. این تفاوت زمانی روشن‌تر می‌شود که این روایت در کنار الگوی مسلط تصاویر دختران دانش‌آموز قرار گیرد. در بازنمایی غالب، چهره و بدن کودکانه، پوشش مدرسه، رنگ‌ها، اشیای شخصی و ترکیب‌های بصری مرتبط با معصومیت، امکان شناسایی و عاطفی‌شدن قربانی را فراهم می‌کنند؛ درحالی‌که در روایت ماکان، فقدان بدن و جایگزینی آن با نشانه‌های محدود مادی، مسیر متفاوتی برای مواجهه با سوگ ملی ایجاد می‌کند. در اینجا، مخاطب نه با چهره قربانی و ویژگی‌های عاطفی بدن او، بلکه با «نبودن» مواجه است؛ غیابی که از طریق شیء باقی مانده و روایت ناتمام خاکسپاری به امر قابل مشاهده و قابل‌تصور تبدیل می‌شود. در نتیجه، تفاوت این دو الگو تنها در جنسیت قربانی نیست، بلکه در «منطق بازنمایی فقدان» نیز هست: در الگوی غالب، بدن دخترانه از طریق حضور بصری، نشانه‌های معصومیت و ویژگی‌های کودکانه، امکان همذات‌پنداری و عاطفی‌شدن فقدان را فراهم می‌کند؛ اما در روایت ماکان، همین

کارکرد از طریق غیاب بدن و برجسته شدن یک شیء باقی مانده صورت می گیرد. به بیان دیگر، اگر در روایت غالب «حضور بدن» واسطه تولید عاطفه است، در روایت ماکان «غیاب بدن» و نشانه مادی باقی مانده چنین نقشی را برعهده می گیرند.

از این منظر، روایت ماکان نظم مسلط را نه به صورت کامل، بلکه در سطحی مشخص و محدود به چالش می کشد. این چالش در سطح بازنمایی و سازمان دهی عاطفه رخ می دهد، نه به معنای حذف یا واژگون کردن الگوی غالب. ورود یک قربانی پسر به مرکز روایت فقدان، برای لحظه ای مرکز ثقل بازنمایی را از «بدن دخترانه حاضر» به «بدن پسرانه غایب» منتقل می کند. از این رو، روایت موازی ماکان را می توان نه جایگزینی برای روایت مسلط، بلکه شکافی در آن دانست؛ شکافی که یک صورت متفاوت از سوگ، فقدان و مواجهه با حمله نظامی به تمامیت ارضی وطن را وارد حافظه جمعی و سوگ ملی می کند.

این روایت موازی نشان می دهد وزن عاطفی این سوگ ملی، هرچند عمدتاً بر بدن دخترانه متمرکز است، همواره با مواردی مواجه می شود که این نظم جنسیتی را دچار اختلال و تعدیل می کنند. در این چارچوب، «روایت موازی» به معنای وجود روایتی کاملاً مستقل یا رقیب نیست؛ بلکه به روایتی اشاره دارد که در حاشیه الگوی غالب شکل می گیرد، اما از طریق تفاوت در سوژه، شیوه بازنمایی و سازمان دهی عاطفه، بخشی از پیش فرض های آن الگو را آشکار می کند.

۶. بحث و نتیجه گیری

یافته های این مطالعه نشان می دهد سوگ ملی فاجعه مدرسه شجره طیبه میناب در بستر بازنمایی رسانه ای و از خلال پیوند میان جنسیت، نشانه و رؤیت پذیری بصری شکل می گیرد. در میدان داده ها، دخترانگی به کانون معنابخش فقدان تبدیل می شود و همین امر به فاجعه امکان می دهد از سطح یک رخداد به سطح یک مسئله ملی ارتقا یابد. در این فرایند، بدن دخترانه واجد جایگاهی نمادین می شود که فراتر از فردیت قربانیان عمل

می‌کند و می‌توان گفت منطق سوگ ملی در این فاجعه، تا حد زیادی بر مبنای نوعی بازنمایی جنسیت یافته وطن سازمان می‌یابد.

رسانه در توزیع عاطفه عمومی نقشی فعال و تعیین کننده ایفا می‌کند و سوگ در اینجا امری یکدست و خودبه‌خودی نیست، بلکه حاصل سلسله‌مراتبی از رؤیت‌پذیری است که از طریق زاویه دید، فاصله اجتماعی، برجستگی بصری، نوع قاب‌بندی، انتخاب چهره‌ها و اشیای یادمانی ساخته می‌شود. برخی بدن‌ها و برخی چهره‌ها، به‌ویژه بدن‌های دخترانه و کودکان، به‌واسطه ظرفیت‌های فرهنگی، عاطفی و زیبایی‌شناختی‌شان در مرکز توجه جمعی قرار می‌گیرند و به جان‌هایی «سوگ‌پذیرتر» بدل می‌شوند. در مقابل، حذف یا کمرنگ‌سازی دیگر قربانیان نشان می‌دهد که دامنه همدردی عمومی نه بازتابی مستقیم از واقعیت فاجعه، بلکه پیامد سیاستی رسانه‌ای در مرئی‌سازی و معناگذاری فقدان است و حاصل الگوی خاصی از انتخاب، قاب‌بندی و سازمان‌دهی بصری در محتوای منتشرشده از سوی خبرگزاری مورد بررسی است. از این منظر، شکاف میان «واقعیت آماری فاجعه» و «دامنه سوگ عمومی» را باید در سطح سازوکارهایی جست‌وجو کرد که برخی بدن‌ها را مرئی‌تر، معنادارتر و سوگ‌پذیرتر می‌سازند.

خلاً مورد توجه این پژوهش در نقطه اتصال میان «بازنمایی جنسیتی»، «حمله نظامی» و «سوگ ملی» قرار دارد؛ به این معنا که چگونه انتخاب، برجسته‌سازی و تکرار برخی نشانه‌های جنسیتی در تصاویر یک حمله نظامی به یک مدرسه، می‌تواند بدن دخترانه را به محور معنایی فقدان و یکی از صورت‌های اصلی بازنمایی سوگ جمعی تبدیل کند. از این رو، مطالعه حاضر می‌کوشد با انتقال بحث «زن/وطن» از سطح استعاره و بازنمایی فرهنگی به سطح سازوکارهای نشانه‌شناختی و بصری تولید سوگ، نشان دهد که چگونه پیوند میان جنسیت، عاطفه، تصویر و امر ملی در بازنمایی رسانه‌ای یک فاجعه شکل می‌گیرد.

همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که این نظم بازنمایانه کاملاً یکدست و بسته نیست. روایت فقدان ماکان نصیری، به‌مثابه یکی از دانش‌آموزان پسر که

بنا بر روایت‌های رسانه‌ای، نشانی از بدن او در زمان خاکسپاری به دست نیامد و تنها در مراحل بعد، بقایایی چون لنگه کفش او در فاصله‌ای دورتر از محل حادثه یافت شد، نوعی روایت موازی و اخلاط‌گر در نسبت با الگوی مسلط سوگ دخترانه پدید آورد. اهمیت این روایت در آن است که سوگ را از مدار بازنمایی لطیف، زیبایی‌شناختی شده و مبتنی بر معصومیت دخترانه، به سوی مواجهه با غیاب مطلق، مادیت خشونت و ناتمامی فقدان سوق می‌دهد. در اینجا، سوژه سوگ نه از خلال بدن رؤیت‌پذیر، بلکه از خلال فقدان بدن و بقایای پراکنده آن وارد حافظه عمومی می‌شود. از این رو، داستان ماکان نصیری نشان می‌دهد که می‌توان همواره با روایت‌هایی مواجه شد که از این نظم نمادین فراتر می‌روند و آن را تعدیل، پیچیده یا دچار شکاف می‌کنند.

با وجود این، یافته‌ها را نباید به معنای وجود یک الگوی واحد و ثابت در رسانه‌های ایرانی یا حتی در کل پوشش خبری فاجعه میناب تلقی کرد. روایت مورد بررسی در این پژوهش، حاصل یک مطالعه موردی بر محتوای تصویری خبرگزاری فارس به عنوان یک رسانه حاکمیتی در یک بازه زمانی مشخص است و از همین رو، یافته‌ها بیش از آن‌که بیانگر یک قاعده عام درباره عملکرد رسانه در بازنمایی سوگ باشند، نشان‌دهنده یک الگوی قابل مشاهده در این مورد خاص‌اند. همچنین، تمرکز بر یک خبرگزاری موجب می‌شود تفاوت احتمالی میان شیوه‌های بازنمایی در رسانه‌های دیگر، شبکه‌های اجتماعی و سایر اشکال تولید و گردش تصویر در این پژوهش پوشش داده نشود.

در نتیجه، فهم سوگ عمومی در بستر رسانه، بدون توجه هم‌زمان به جنسیت، نشانه‌شناسی اجتماعی، سیاست رؤیت‌پذیری و منطق حذف و اخلاط ممکن نیست. فاجعه میناب آشکار می‌سازد که ملی شدن فقدان، حاصل فرایندهای نمادینی است که تعیین می‌کنند چه فقدان ملی شود، چگونه ملی شود و کدام جان‌ها بیش از دیگران در حافظه عمومی ماندگار بمانند. اهمیت این مطالعه در آن است که نشان می‌دهد یک رخداد چگونه از مسیر تصویر و نشانه به روایتی ملی از اندوه تبدیل می‌شود و چگونه در این فرایند، دخترانگی به دال مرکزی سوگ بدل می‌گردد، درحالی‌که روایت‌هایی چون

ماکان نصیری هم‌زمان مرزها و محدودیت‌های این مرکزیت را آشکار می‌سازند. در این معنا، یافته‌های پژوهش حاضر می‌تواند به‌عنوان نقطه شروعی برای گسترش مطالعه بازنمایی جنسیت و سوگ در موقعیت‌های بحرانی و بررسی الگوهای مشابه یا متفاوت در بافت‌های رسانه‌ای دیگر مورد استفاده قرار گیرد.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافی در خصوص این پژوهش وجود ندارد.

حمایت مالی

این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، خصوصی یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

درصد مشارکت‌کنندگان

همه نویسندگان در طراحی پژوهش، گردآوری داده‌ها، تحلیل و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند.

استفاده از هوش مصنوعی

در تهیه و تدوین این مقاله از هیچ‌گونه ابزار هوش مصنوعی استفاده نشده است.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۲۸

دوره ۱۹، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۵

پیاپی ۷۵

منابع

اکبری، سارا؛ جزائی، محدثه؛ نجف‌زاده، مهدی (۱۳۹۸). نشانه‌شناسی هویت مکانی در سرزمین فلسطین: مثلث نمادین وطن، خانه و زن در شعر مقاومت. دوفصلنامه ادبیات دفاع مقدس، دانشگاه شاهد، ۳(۵)، ۱۵-۲۸.

رضائی، مهرنوش؛ فدائی، مجید (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی مفهوم «ماد وطن» در سینمای آندری تارکوفسکی و بهرام بیضایی: مطالعه موردی فیلم آینه و باشو غریبه‌ای کوچک. مطالعات تطبیقی هنر، ۱۵(۳۰)، ۳۳-۱۷.

روzbهانی، طاهره؛ عزیزی، ناهید؛ منیری، حجت‌الله (۱۳۹۹). تحلیل کهن‌الگوی مادر (ماد وطن) در رمان جای خالی سلوچ. پژوهاک زنان در تاریخ، ۱، ۲۸-۳۸.

قرایی، مریم؛ حمیدیان، سعید؛ طهماسبی، فرهاد (۱۴۰۲). تحلیل گفتمان هویت زنان جنگاور در شاهنامه مبتنی بر نظریه فرکلاف (مطالعه موردی: گردآفرید و گردیه). سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، ۱۶(۴)، ۴۹-۶۶.

ملاابراهیمی، عزت؛ نریمانی، زینب؛ قنبری، نازی (۱۳۹۰). نگاه نمادین به زن در شعر معاصر فلسطین. زن در فرهنگ و هنر، ۳(۱)، ۹۵-۱۱۳.

نجم‌آبادی، افسانه (۱۳۹۶). زنان سییلو و مردان بی‌ریش؛ نگرانی‌های جنسیتی در مدرنیته ایرانی (ترجمه آتنا کامل و ایمان واقف). تهران: انتشارات تپسا.

نجم‌آبادی، افسانه (۱۴۰۴). چرا شد محو از یاد تو نامم (ترجمه شیرین کریمی). تهران: انتشارات بیدگل.

Butler, J. (20۰4). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. Verso.

Butler, J. (2009). *Frames of war: When is life grievable?* Verso.

Caruth, C. (1996). *Unclaimed experience: Trauma, narrative, and history*. Johns Hopkins University Press.

Chouliaraki, L. (2006). *The spectatorship of suffering*. Sage.

Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). Routledge.

LaCapra, D. (2001). *Writing history, writing trauma*. Johns Hopkins University Press.

Machin, D., & Mayr, A. (2012). *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction* (2nd ed.). Sage.

McClintock, A. (1993). Family feuds: Gender, nationalism and the family. *Feminist Review*, 44, 61-80.

Thomson, J. (2020). Gender and nationalism. *Nationalities Papers*, 48(1), 3-11.

Yuval-Davis, N. (1997). *Gender & nation*. Sage.

